

EBUBEKİR RATİB EFENDİ, NEMÇE SEFARETNAMESİ

Yrd. Doç. Dr. CAHİT BİLİM*

Tarihi: 9 Kasım 1291-20 Ağustos 1792.

Basmaları: Basması yoktur.

Yazmaları: ¹

1. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kitapları, no. 2235.
2. İstanbul Fatih Millet Kütüphanesi, no. 845.
3. İstanbul Üniversitesi, Yıldız no. 271, 3255.
4. Viyana, Flügel, Mxt 308 (no. 1285).
5. Viyana, Flügel, Mxt 501 (Flügel 2 safer 1127).

Yayın: Doğrudan bir yayına rastlanmamıştır. Elçi ve sefaretnameden dolayı olarak söz eden eserler bibliyografyada gösterilmiştir.

İçeriği: 21x34 cm. boyutlarında, 490 büyük sayfadır. İki fasıldan oluşmaktadır.

I. Fasil: Askerî Kuvvetler (3 mukaddime, 11 makale, 1 sonuç).

1. Mukaddime: Askerî kuvvetlerin 4 esası.
2. Mukaddime: Harbiye Nezareti, merkez teşkilâtı.
3. Mukaddime: Askerin organizasyonu ve eğitimi.

1. Makale: Askerin kaynağı.
2. Makale: Subayların yetiştirilmesi.
3. Makele: Askerî akademiler.
4. Makale: Savaş ve barışta askerin durumu.
5. Makale: Kıtalar, yönetim, araç ve gereç.
6. Makale: Askerî sınıfların donanımları.
7. Makale: Askerî sınıflar.
8. Makale: Askerin yiyecek ve içecekleri.
9. Makale: Subayların rütbe ve hizmetleri.

* Anadolu Üniversitesi.

¹ Unat makalede adı geçen eserinde, sefaretnamenin İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi no. E. 14/3919 ve Emanet Hazinesi no. 1438'deki ilk yazma nüshasından söz etmektedir ki, sefaretname bu numaralarda yoktur. Elçinin sefaretnameden ayrı olarak yazmış olduğu takrirler ekte gösterilmiştir.

10. Makale: Seferde ordunun hareketi.
 11. Makale: Yedek kuvvetler.
 1. Sonuç: Avrupa devletlerinin orduları.
- II. Fası: Ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam².

*Biyografisi:*³

Ebubekir Ratıb Efendi Tosyalı'dır ve Çilingir Hacı Ali isimli bir müderrisin oğludur. İlköğrenimini memleketinde yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Amedi Kalemî'ne girdi. Osmanlı kalemlerinin özelliğinden olarak burada hem çalışıp, hem yetişerek bir yandan da Türkçe, Arapça ve Farsça'sını ilerletti.

Ethem Efendi'nin yerine geçen Halil Hamit Paşa'nın amedçiliğinde daha üst derecelere yükselerek çevresinde bilgi ve kültürüyle saygınlık kazandı; paşanın başka bir göreve atanmasıyla onun yerine amedçi oldu (1779). Bu görevde iken bir süredir yazı ve imlâ öğretmenliğini yaptığı Şehzade Selim'in Fransa Kralı'na gönderdiği mektupları yazdı ve kraldan gelen mektupları şehzadeye okuyarak yorumladı (1786-1787)⁴.

1788'de Sipahi Kâtipliği görevine getirilen Ratıb Efendi, Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları dolayısıyla ordu ile birlikte Silistre'ye gitti.

1789'da, I.Abdülhamit'in (1774-1789) yerine III.Selim (1788-1807) padişah olunca, yapmayı tasarladığı reformlar için oluşturacağı kadroya almayı düşündüğü Ebubekir Ratıb'ı Silistre'den getirterek onu önce Tezkere-i evvel görevine getirdi ve bir süre sonra da Rikâp Reis ül-küttaplığı görevine atanmasıyla ilgili bir hatt-ı hümayun yayınladı. Ancak Ratıb Efendi devrin yıldızlardan anlam çıkarma modasının etkisiyle, "ayın akrep burcunda olduğunu, bu nedenle göreve başlamasının ertelenmesini" istedi⁵. Bunun üzerine karşıtlarının da etkisiyle tezkerecilik görevi de alınarak Bozcaada'ya sürgüne gönderildi. Fakat dostlarının ricası ve padişahın ona

² Bu makalede askerî konulara değinilmeyerek sadece ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam alınmıştır.

³ Ebubekir Ratıb Efendi'nin doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. Bibliyografya için bkz. Ahmed Cevdet, *Cevdet Tarihi*, İstanbul 1309, c. IV, s. 266; c. V, s. 232 v.d.; c. VI, s. 235 vd., 230 vd., c. VII, s. 45 vd.; Ahmet Resmî, *Sefinet ül Rûesa*, İstanbul, 2852, s. 136 vd.; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, 1311, s. 346; Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, c. III, s. 288; İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebubekir Ratıb Efendi", *Bell*, XXXIX/153 (1975), s. 49 v.d.

⁴ Uzunçarşılı, s. 69.

⁵ Uzunçarşılı, s. 53.

karşı olan sevgisiyle bir süre sonra sürgünlüğüne son verilerek 1791'de Yeniçeri Kâtibi göreviyle Şumnu'ya gönderildi. Bu görevde iken 3 Ağustos 1791'de Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında Zıştoy Barışı imzalandı⁶. Andlaşmanın 13. maddesinde yer alan "iki tarafın karşılıklı olarak elçi göndermesi" hususuna uyulup iki taraf ortaelçi üzerinde anlaştığından, bilgi ve kültürü dolayısıyla Ebubekir Ratib Efendi bu göreve seçilerek Başmuhasebecilik payesiyle Viyana'ya ortaelçi olarak atandı. Ülkesinde reformlar yapmak isteyen padişah, 28 Çelebi Mehmet Efendi örneği ona Avusturya'nın siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel durumu hakkında bilgi getirme görevi de vermişti.

Ebubekir Ratib Efendi 9 Kasım 1791-20 Ağustos 1792 arasındaki Viyana Elçiliği'nden sonra⁷ sırasıyla Cizye Muhasebeciliği, Başmuhasebecilik görevlerinden sonra Şikk-ı salis Defterdarlığı'na getirildi ve buna ek olarak ekmek işlerinin organizasyonu için Zahire Nazırlığı görevi de ona verildi⁸.

26 Mayıs 1795'te, III. Selim'in padişah olduğundan beri onu yapmayı düşündüğü Reis ül-küttaplık görevine getirildi⁹. Bu görevi sırasında, 1793'de yaptığı gibi 1795'te birincisine göre daha geniş kapsamlı olarak yeni ordu için, araç, gereç, subay ve mühendisler istemek için Fransız Elçisi Verninac ile görüştü ve zamanın Fransız yönetimi ile mektuplaştı. Ayrıca Osmanlı ekonomisinin gelişmesi için bir takım görüşler geliştirdi ve hatta bunları İngiliz elçisi ile tartıştı¹⁰.

Yabancıların Osmanlı hizmetine alınması ve Osmanlı İkamet Elçilikleri'ne önem verilmesi onun Reis ül-küttaplığı zamanındadır¹¹.

⁶ Zıştoy Barışı için bkz. *Muahadat Mecmuası*, İstanbul, 1297, s. 156-163.

⁷ Uzunçarşılı, "Tosyalı...", s. 60; E.Z. Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, 1946, s. 31'de elçilik süresini değişik olarak vermektedirler. Elçilik süresi 282 gün sürmüştür.

⁸ Resmî, s. 149; Uzunçarşılı, s. 60.

⁹ Uzunçarşılı, s. 61; Cevdet, c. VI. s. 195.

¹⁰ Karal, *Hatt-ı Hümayun*, s. 167 vd.

¹¹ Uzunçarşılı, "Tosyalı...", s. 61'de Reis ül-küttaplığını 16 Haziran 1795-6 Ağustos 1796 olarak vermekte; Karal, *Hatt-ı Hümayun...* s. 167-169'da ilk Osmanlı ikamet elçiliğinin Avusturya ve Prusya'da daha sonra da Londra ve Paris'de açıldığını, o sırada Reis ül-küttab'ın Ebubekir Ratib olduğunu ve bu işler için Bebek Bahçesi'nde İngiliz Elçisi ile görüşüğünü yazıyor. Ratib'in Reis ül-küttaplığı 7 Zilkade 1209/26 Mayıs 1795-14 Safer 1211/19 Ağustos 1796'dır (Cevdet, *Tarih*, c. VI. s. 195). Ayrıca ilk Osmanlı ikamet elçiliği Viyana ve Berlin'de değil, 1793'de Londra'da açılmış ve bu iş için Reis ül-küttab Raşit Efendi Bebek Bahçesi'nde İngiliz Elçisi ile görüşmüştür. Bkz. Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, Ankara, 1968. s. 14.

Karşıtlarının padişah üzerindeki yoğun propagandası, çevresinin üstündeki kişiliği, yabancılarla olan ilişkileri ve bunlardan kaynaklanan çekememezlikler gibi nedenlerle görevinden uzaklaştırılan Ratıb Efendi Rodos'a sürüldü ve burada 8 Temmuz 1799'da yakın arkadaşı Kaptan-ı derya Küçük Hüseyin Paşa tarafından öldürttürüldü.

Ebubekir Ratıb Efendi, Arapça, Farsça ve biraz da Fransızca biliyordu. Bilgi ve kültür yönünden çevresinin üstündeydi.

EBUBEKİR RATIB EFENDİ'NİN AVUSTURYA YOLUCULUĞU¹²

Ebubekir Ratıb Efendi Viyana elçiliğine atanmasını yolculuk tahririnde şöyle belirtmiştir: "Osmanlı Devleti ile Nemçe Devleti arasında yapılan barıştan sonra, tarafların birbirlerine elçi göndermeleri kararlaştırıldığından 11 Muharrem 1206/10 Eylül 1791 günü Ordu-ı hümayun Silistre sahrasındayken Nemçe elçisi olarak hil'at giydim"¹³.

Gerçekten de iki devlet arasında 3 Ağustos 1791'de yapılan Zıştoy Barışınının 13. maddesinde III. Selim'in padişahlığını ve II. Leopold'ün imparatorluğunu kutlamak üzere iki tarafın karşılıklı elçi gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

Ratıb Efendi gerekli hazırlıkları yapmış ve elçilerin götürecekleri hediyeleri İstanbul'da almaları adet iken vakit kaybetmemek için bunlar Silistre'ye iletilmiş fakat Avusturya Elçisi Herbert'in hediyesiz olarak geldiği haberi üzerine bu eşyalar tekrar İstanbul'a gönderilerek Ratıb Efendi 12 Rebiülevvel 1206/9 Kasım 1791'de Şumnu'dan hareket etmiştir¹⁴.

Ebubekir Ratıp Efendi geçtiği yerleri dağları, nehirleri, köyleri, kasabaları, kentleri, buralardaki evleri, konakları, insanları ve yaşantılarını v.s. ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. Yolculuk izlenimleri kısaca şöyledir:

9 Kasım 1791 Şumnu'dan hareket, 13 Kasım Rusçuk, 16 Kasım Yerköy, 17 Kasım Bükreş ve 12 Aralık Kayn Köyü. Burası Sibin/Sibiu (Hermansstadt)'e yakın bir yer olduğundan buranın komutanı adamlarını göndererek onlara hoş geldiniz demiş, elçi de onlara ağızlık, çevre, yemini, gülyağı gibi hediyeler vermiştir. Gelenler günde kaç saat gidileceğini ve

¹² Yolculuk tahriri için bkz. Topkapı Sarayı Arşivi, E. 6700/1-10.

¹³ Bkz. *Yolculuk Tahriri*, E. 6700/1.

¹⁴ Hediye ve eşyaların listesi: Topkapı Sarayı Arşivi, E. 1250/1, 2. ve E. 1381/1, 2.

ne kadar zamanda mola verileceğini, ne kadar at ve araba gerektiğini sormuşlardır.

21 Aralık 1791'de Kayn Köyü'nden hareket ettikten sonra elçilik heyeti Eflâk-Erdel sınırında Rivoadoli akarsuyu kıyısında konaklamış, burada kendilerine daha iyi çadırlar, kahve, şekerleme ve çikolata ikram edilmiştir.

Buradan hareket edilerek bir gece Lazarat'ta kalınmış ve ertesi gün buradan Sibin'e doğru yola çıkmış 500 asker ve halk tarafından uğurlanmışlardır.

22 Aralık'ta Sibin kentine gelinmiştir. Ratıb Efendi burayı bir hayli anlatmıştır; çünkü burası uğradıkları ilk Nemçe kentidir ve Erdel'in merkezidir. Kent Eflak civarında olduğundan onları karşılamaya kadın, çoluk, çocuk birçok insan gelmiş ve onlara büyük sevgi göstermişlerdir. Ayrıca her taraf aydınlatılmış, elçi tören kıtasiyle ve top atışıyla karşılanmıştır (Takrir, 6700/1).

Ratıb Efendi burada Avusturya'nın bir değil iki başbakanı olduğunu duymuştur; bunlar Prens Kolorado ve Prens Kavaniç'tir. Sadriâzâmın başbakanı yolladığı bir mektupla gelen Ratıb Efendi bunun üzerine diğer başbakan için de sadriâzamdan ikinci bir mektup getirtmek için yolda eşyalarını unuttuğu bahanesiyle bir adamını İstanbul'a göndermiştir.

Sibin'de üç general vardır, fakat tüm Erdel'de yönetimi sağlayan Lieutenant Baron Dali'dir. Avrupa'da adet, gelen elçiye önce ev sahiplerinin ziyarete gelmesi olduğu halde Dali, kendisinin ve karısının hasta olduğunu söyleyerek elçiyi kendisine gelmeye davet etmiş, ancak Ratıb Efendi "hastayı ziyaretiyle rahatsız etmemek" bahanesiyle gitmemiştir.

Sibin Erdel'in merkezi olduğundan burada çok güzel binalar, okullar, bir akademi, iş yerleri, kütüphaneler vardır. Ancak Avrupalılar yabancılara kale ve savunma yerlerini göstermek istemediklerinden onu kaleye götürmemişler ve Ebubekir Ratıb'dan gezmek istediği yerleri önceden bildirmesini istemişlerdir.

Ratıb Efendi Sibin'de emekli bir generalin kütüphanesini gezmiş ve buradaki Voltair, Montesquiou, Rousseau gibi yazarların kitapları üzerinde görevlilerle konuşmuştur. Kütüphanede ayrıca Türkçe ve Farsça kitaplar da vardır; örneğin Hafız Şirazi *Divanı*, Şeyh Said'in *Gülûstan*'ı ve bir takım Türkçe şiirler gibi. Elçi bunlardan usulüne uygun olarak bazı parçalar okumuş ve tüm bu hususlar kentteki bir gazetede yayınlanmıştır.

Ratıb Efendi kütüphanenin olduğu konakta, odalardan birindeki bir resim sergisini gezmiştir. Sergide daha çok portreler yer almaktadır. Bunların içerisinde elçinin seçmesini istedikleri ve onun beğendiği üç tanesi ünlü ressamın eserleridir (Takrir, 6700/3).

Ratıb Efendi, generalin konağına giderken yolu üzerinde ilgisini çeken “semaî” iki binayı da gezmek istemiştir ki, burası sekiz yüz yıllık bir kilise ve manastırdır. Elçi binanın kapısında papazlar tarafından karşılanmış ve kendisine konukseverlik gösterilmiştir. Ayrıca papazlar kendisine ve Osmanlı Devleti’ne dua etmişler ve ikram olarak onuruna organon (org) çalmışlardır.

Fakat çok istemesine rağmen elçiye kaleyi gezdirmemişler, burası bir zamanlar Osmanlılar’a ait olduğundan Ratıb Efendi bu durumdan çok duyulanmış ve üzülmüştür. Nitekim halkı hâlâ Osmanlı’ya sevgi beslemektedir. Hatta defterdar görevinde olan birisi kendisinin ziyaretine gelecek sakladığı bir Osmanlı imtiyaz fermanını elçiye göstermiştir.

Elçi, ziyareti sırasında Erdel’de dört çeşit halk olduğunu yazar. Bunlar Saksonlar, Macarlar, Bulgarlar ve Sırplar’dır. Ebubekir Ratıb Efendi bunlardan Macarlar’ın “köle gibi esir” olduklarını, haftanın üç veya dört günü bedava olarak beylerin topraklarında çalıştıklarını belirtir.

Sibin Erdel’in merkezi olduğundan burada “governör veya gubernatör” denilen bir vali ve ayrıca gümrükler vardır. Ancak buranın yönetimi ve ticareti Avusturyalılar’a aittir. Fakat Erdeliler bu durumdan hoşnut değildirler ve eyalet merkezinin Erdel’in ünlü kalelerinden olan Goldzenburg (Kalusenburg)’a taşınmasını ve valinin de orada oturmasını istemektedirler. Bu nedenle valiyi buradan uzaklaştırdıkları gibi durumu imparator Josep’e yazmışlardır. Ancak elçi Avusturya’da iken sorun henüz çözümlenmiş değildir.

Ratıb Efendi Sibin’de yapılan bir daveti kabul ederek baloya gitmiştir. Tabî ki tamamen yabancı olduğu böyle bir ortam, kadın erkek ilişkileri ve kadınların serbestliği ona çok ilginç gelmiştir. Fakat baloyu beğendiğini yazar. Elçiye göre balo bir toplantıdır, orada kibar insanlar kadın erkek samimice el ele dansetmektedirler. Ratıb Efendi Avrupa toplumlarında dansa çok önem verildiğini, Avrupa’da özel öğretmenlerle çocuklara dans öğretilendiğini, toplumda dans bilmemenin ayıp, bilmenin ise hüner olduğunu belirtir (Takrir, 6700/4).

Kendisine büyük sevgi gösterildiği balo salonunu Ratıb Efendi “pırıl pırıl aydınlatılmıştı, her tarafı yüksek perdeden bir müzik sesi doldurmuştu ve her bir güzel istediği ile el ele dansediyordu” diye anlatır.

30 Aralık 1791’de Sibin’den yola çıkmışlardır. Ratıb Efendi’ye göre az masraflı olsun diye prestij falan gözetmeyip onları kestirmedir diye dağ taş aşırarak bozuk yollardan götürmüşlerdir. Bu İmparator Joseph’in iktisat politikasından kaynaklanmaktadır. Oysa gidecekleri yere daha geç varmışlardır.

Sibin’den sonra Doyzmac köyüne, 31 Aralık’ta Milbah kasabasına uğradıktan sonra 2 Ocak 1792’de Saşvaroş kasabasından geçen elçilik heyeti 3 Ocak’ta Dive kasabasına gelmiştir. Burada ileri gelenler ziyaretlerine gelmiş ve onlara hoş geldiniz demişlerdir. Dive Erdel beldelerinden olduğundan civardaki Haynot kasabasından Zik isimli bir Macar beyzadesi de elçiye ziyarete gelmiştir. Çok kültürlü ve saygın bir kişi olan beyzade elçiye Erdel’in maden yönünden çok zengin olduğunu, özellikle kurşun, gümüş, altın, bakır ve civanın bol olduğunu anlatmış, fakat İtalya tarafındaki civanın değerinin düşmemesi için bunun Avusturya tarafından işletilmediğinden söz etmiştir.

O zamanlar Macaristan’ın ve Erdel’in nüfusu 5.000.000’dur. Fakat İmparator II. Joseph zamanında yapılan nüfus sayımında bu nüfus 9.000.000 olarak sayılmıştır. Elçi bu durumu Viyana’ya geldiği zaman yetkililere sormuş ve sayımın doğru olduğu ve nüfusun azaldığı cevabını almıştır (Takrir, 6700/5).

Ebubekir Ratıb Macarlar’dan serbest bir halk olarak söz etmektedir. Macarlar özgürlüklerini seven bir ulustur. Nitekim İmparator Joseph sefer açılınca görünüşte Macarlar’dan sefer vergisi istememiş, fakat tuzun her fountuna bir kroçer (Krotzer) zam yaparak yılda bundan 1,5 milyon fiyorent (front) gelir sağlamıştır.

Ratıb Efendi yoluna devam ederek 5-8 Ocak’da Dobre köyünden, Kaşova kasabasından ve Bojo köyünden geçerek 9 Ocak’ta Lagoş (Lugoj) kentine gelmiştir. Burası 131 köyden oluşmuş ve düz bir ovada kurulmuştur. Elçilik heyeti kente geldiği zaman Tems (Temes) nehri taşmış, kent suların ortasında bir ada gibi kalmıştır. Bu nehir büyük bir sudur ve içinde kayıklar işlemektedir. Lagoş dağlarından beslenen nehir üç kola ayrılarak bunlardan birisi kente gelmekte, diğer iki kolu ise başka tarafa gitmektedir. Bunlardan birine Tems nehri, diğerine Bey suyu ve üçüncüsüne

de Osloba denmektedir. Bunların üçü de büyük sudur ve üzerlerinde köprüler vardır. Temeşvar'a altı saat kala bu üç nehir birleşip kale varoşunda fabrika dedikleri su terazisinde üç kola ayrılarak kalenin içine ve etrafına taksim edilmektedir. Herhangi bir kuşatma esnasında bu suları sarılarak kenti bir ada haline getirmektedirler (Takrir, 6700/5).

11 Ocak'ta Lagoş'tan hareket edilerek Belencis ve aynı gün Rogoş köylerine uğranmış ve 12 Ocak'ta Temeşvar (Timișoara)'a gelinmiştir. Elçilik heyeti kente bir saatlik mesafede buranın ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Ebubekir Ratıb Efendi, Osmanlı tarihinde bir çok anısı olan Temeşvar önünde çok duygulanmıştır. Nitekim "Temeşvar karşımda işveli bir gelin gibi duruyordu" diye yazmıştır.

Elçilik heyeti şehre girerken top atışlarıyla ve Temeşvar eyaleti komutanı Kont de Jorj tarafından törenle karşılanmıştır. Ratıb Efendi bu komutanla dostluk kurduklarını, aralarında sohbet ettiklerini, fakat "bu elçi kültürlü, Fransızca ve İtalyanca biliyor, maiyetinde de pergel, cetvel kullanan ve dil bilen adamlar var" düşüncesiyle kendisiyle çok ihtiyatlı konuştukarını belirtiyor.

Ebubekir Ratıb Efendi'ye çok istemesine rağmen burada da kaleyi göstermemişler, gezerken yanlarına adamlar vermişler, elçilik heyetinden herhangi birinin mihmandardan tezkere almadan ve kale komutanından yanına bir "Soldat" verilmeden kaleye girmemesini, girse bile tabyaları gezmemesini istemişler ve bu konuda yetkilileri uyarmışlardır. Ratıb Efendi buna üzülmüş fakat arada herhangi bir kırgınlık olmaması için ses çıkarmamıştır.

Temeşvar'da elçilik heyetine generaller, ofiçiyaller (Subaylar) hoşgeldinize gelmişler, daha sonra o kadar çok gelen olmuş ki kaldıkları konağın avlusu insanla dolup taşmıştır.

Ratıb Efendi Temeşvar'da operaya davet edilmiş, kendilerinden trajedy veya komedyadan hangisini tercih ettikleri sorulmuş ve akşam 15-20 adamıyla gelmesi için 5, 6 tane hanto gönderilmiştir. Operado, komedyayı daha önce Sibin'de seyretmiş olduklarından dolayı elçinin isteği üzerine trajedy sahnelenmiştir. Ebubekir Ratıb'ın buradaki opera ile ilgili izlenimleri şöyledir: "Opera trajedy dedikleri hayâlbazların, çengilerin yaptıkları eğlenceler gibidir, ancak bunlar oyunları zamanlarına uygun kostümleriyle, mimik ve davranışlarıyla çok gerçekçi oynuyorlar". Operada elçilik heyetine çok konuksever davranmışlar, onlar da beğendikleri için dört defa daha gitmişlerdir (Takrir, 6700/6).

Ebubekir Ratib Efendi Temeşvar kalesini gezmemekle birlikte burası hakkında yine de bilgi vermektedir. Örneğin Temeşvar kalesi düz bir yerde kurulmuştur, yakınında başka herhangi bir kent veya kale yoktur. Kalenin etrafı büyüklü küçüklü göllerle çevrilmiştir, kale surları dört kat ve her kat da on beş arşındır, katların arası silah, cephane ve malzeme ile doludur. Buranın dört kapısı vardır; birisi Lagoş tarafına, birisi Bec tarafına, birisi Pañçova tarafına açılır, birisi de Varoş kapısıdır, Bunların hepsinin de üzeri tabyadır ve bunlarda üçerden on iki top vardır. Temeşvar'a uzaktan bakan biri burasını ada sanır, gerektiğinde suyu bırakarak etrafı deniz haline getirirler.

16 Ocak'ta elçilik heyeti Temeşvar'dan ayrılmış ve beş konak mesafeye kadar Macar beyzadeleri ve kalabalık bir halk tarafından uğurlanmıştır. Heyet 21 ve 22 Ocak'ta Casnos ve Makrin köylerinden geçip 23 Ocak'ta Osmanlı Kanijesi'ne gelmiştir. Banat Sancağı sınırı burada bittiği ve Osmanlı sınırına yakın olduğu için buraya Osmanlı Kanijesi denmektedir. Tems (Theiss) nehri bu kalenin önünden geçer, nehir geçilince ileride Macar Kanijesi vardır (Takrir, 6700/6).

Elçilik heyeti 24 Ocak'ta Theiss nehrini geçip Macar Kanijesi'ne ve 25 Ocak'ta da Marie Tereze Neupol kentine gelmiştir. Burası Macaristan sınırı olduğundan üç dört konaklık yerden Macar beyzadeleri, generaller ve diğer ileri gelenler karşılamaya gelmişler, çok konukseverlik, sevgi ve samimiyet göstermişler, akşam elçilik onuruna davet ve ziyafetler vermişlerdir (Takrir, 6700/6).

Ratib Efendi'nin bu kent hakkındaki verdiği bilgiler şöyledir: Avusturya'da iki yılda bir kere yapılan bu yedi yaşından büyüklerin sayıldığı nüfus sayımında Maria Tereze Neupol kentinde Macar ve Bulgar beyzadelerine ait 120, halka ait 3.400 ev vardır ve buranın kadın-erkek toplam nüfusu 24.000'dir. Bu kent aslında Backa eyaletinde küçük bir köy iken önceki kralın annesi adına güzelleştirilip, zenginleştirilerek bir kent haline getirilmiştir. Bugün burası etrafı bağ, bostan, mera, çayır ve ormanlarla kaplı güzel bir yerdir. Kent birisi baş olan on iki zabıt (Subay) tarafından yönetilmektedir. Bunlar vergileri toplar, birisi kadı görevini yapar, birisi muhafız ve biri de defterdar görevindedir. Ayrıca diğer kentlerde olduğu gibi burada da kentin yaşlılarından oluşan bir heyet vardır ki, kent yönetiminin yasalara uygun olarak davranmalarına nezaret eder (Takrir, 6700/7).

Ratıb Efendi ve maiyeti buradan yine kalabalık bir topluluk tarafından uğurlanarak 26 Ocak'ta Holoş köyünü geçip 27 Ocak'ta İsrak köyüne gelmiştir. Elçi burada da Macar beyzadeleri tarafından ziyaret edilmiş ve gösterdikleri sevgiden memnun olmuştur.

Daha sonra buradan hareket edilerek 29 Ocak'ta Komsemkilaş, 30 Ocak'ta Lachaze köyleri geçilerek Budin kalesi karşısında Peşte kentine gelinmiştir, iki kent arasında Tuna nehri akmaktadır.

Bu sırada imparatorun oğlu ve Başbakan Prens Kolorada, Budin'e gelmişlerdir. Prens elçiyi ziyaret etmediği için protokol gereği elçi de onu ziyaret etmez. Ratıb Efendi mihmandar ve tercümanın, "Artık bundan sonra yollar güzel, rahat edeceksiniz" sözlerini gülümsemeyle karşıladığı gibi, Prens, "Yağışlar nedeniyle suların yükseldiği, elçi efendi gidene kadar suların taşacağı ve dolayısıyla Budin tarafına geçmenin zor olduğu ve bu nedenle Budin tarafından değil, Peresbourg tarafından gidilmesi" isteğini de kendilerine Budin'i göstermek istememelerinden kaynaklandığı şeklinde yorumlar. Elçi de mihmandara, "Nereden götüreceksiniz onu siz bilirsiniz, yolları ve konakları düzenleyen sizsiniz, siz bilirsiniz" diye cevap verir. Ratıb Efendi arada herhangi bir anlaşmazlık çıkmaması için bu konuda hoşgörülü davrandığını, kendilerinin asıl görevinin padişahın namesini götürmek olduğunu söyler ve "Zaten Budin tarafında bir işimiz de yoktu" diye ekler (Takrir, 6700/7).

Tuna nehri gerçekten taşmıştır, fakat üzerindeki köprülerden ve nehirde işleyen kayıklarla bir çok insan rahatlıkla geçebilmektedir.

Peşte'de iken iki general, üç "Mayor", bir kaç "kolonel ve ofisyal" onları ziyarete gelmiş, Ratıb Efendi de onları Osmanlı usulü ağırlamış ve hediyeler vermiştir. gelenler elçiye "Espetelya" ve kütüphaneyi ziyarete davet etmişler, davet elçi tarafından kabul edilmiştir.

Ratıb Efendi bu davet üzerine ziyaret ettiği kütüphanede bildiği bir kaç Fransızca kitabı istemiş ve bunlar üzerinde konuşmuşlardır. Kütüphanede elçinin ilgisini çeken diğer hususlar Türkçe yazılı bir defter, Kur'an, bir iki Arapça kitap ve kütüphanenin para koleksiyonunda yer alan Osmanlı paralarıdır.

Espetelya (Hastane)'yı ziyaretinde de içinde bir çok örnek yer alan anatomi salonunu gezmiş ve ayrılırken buranın defterine, "Avusturya'ya sefaretle geldiğini, burayı gezmekten çok memnun olduğunu ve çok beğendiğini belirterek altına ismini, rütbesini ve görevini" yazmıştır.

Elçilik heyeti dört gece Peşte'de kalmış ve burada davetli olarak “balo ve komediye” gitmişlerdir.

Ratıb Efendi Peşte'den ayrılacakları gün cereyan etmiş olan ilginç bir olayı anlatır. İmparator'un üçüncü oğlu ve aynı zamanda Macaristan Paletini olan prens iki beyzade ile “Ofiçiyal kıyafetine” girerek belli etmeden konağa gelmiş, hatta ahıra girerek atlara bakmış ve sonra da yine belli etmeden çıkıp gitmiştir (Takrir, 6700/7).

Heyet 30 Ocak'ta Peşte'den hareket ederek, Kraç kasabası, Granflus köyü üzerinden 1 Şubat 1792'de Uyvar (Györ)'a gelmiştir. Ratıb Efendi'nin anlattığına göre burası büyük bir kenttir, bir çok güzel evi ve konağı vardır. Fakat buna rağmen elçilik heyeti, “Bir zamanlar bir Osmanlı paşasının oturmuş olması” nedeniyle eski bir konağa misafir edilmiştir.

3 Şubat'ta Uyvar'dan hareket ederek Moçonok isimli bir köye gelmişler ve top sesleri işiterek kalesi olmadığından buna hayret edip sormuşlar, “On saat mesafede oturan bir emekli general sizi ziyarete geliyor, yanında bir topu var, onuruza o atıyor” cevabını almışlardır. Gerçekten de bir saat sonra General ailesiyle birlikte gelerek onlara hoşgeldiniz demiş, çiftliğine davet etmiş, Ratıb Efendi de general ve ailesine gerekli ikramları yapıp davetlerini kabul edip, çiftliklerinde onları ziyarete gitmiştir.

Ratıb Efendi ve maiyeti 4 Şubat'ta buradan ayrılarak Diyosek köyüne uğrayıp 11 Şubat'ta Peresbourg'a gelmiştir. Burası Macaristan'ın eski başkenti olup “Kurine” denilen krallık tacı da buradadır. Eski Macar kralları burada taç giyermiş, şimdi Budin (Buda)'de giymelerine rağmen taç nendense hala burada durmaktadır (Takrir, 6700/8).

Ratıb Efendi'ye göre burası çok güzel bir yerdir, halkı güzel ve sevimlidir, elçilik heyetine de büyük sevgi göstermişlerdir. Macarlar törenlerde süslü giysiler giydiklerinden elçilik onuruna da bu giysileri giyerek onları karşılamışlardır. Ayrıca kaldıkları konağın önüne on binlerce insan birikmiş ve kendilerine sevgi göstermişlerdir. Elçi de bundan çok memnun olmuş ve “Önceden hazırlanmış olduğu çil paraları” zaman zaman pencereden kalabalığa serpmiştir.

Aralarında Prens Estergazi, Garazo Lakoviç, Sipari ve Viçari gibi büyük generallerin de olduğu bir çok soylular konağa gelerek onlara hoş geldiniz demişlerdir. Ratıb Efendi de çok sevdiklerinin bildiğinden ikram olarak onlara Osmanlı müziği çaldırmış ve yemekler ikram etmiştir.

Peresbourg'ta da Ratıb Efendi'yi baloya davet etmişler ve o da daha önceleri olduğu gibi memnuniyetle kabul ederek baloya gitmiştir. Burada ki izlenimleri de ilginçtir: “Bize taht gibi mükellef bir yer hazırlamışlardı, balo salonu çok genişti ve tahminen 4.000 kişi vardı. Sazlar çalınıyor, kadın-erkek dans ediyorlardı. Nemçe'de dansların çeşidi kırka erişmekteydi. Dansları güzel, güzelleri eşsizdi” (Takrir, 6700/8).

Ratıb Efendi kadınların çok rahat ve serbest olduklarını, sordukları sorulardan ve yaptıkları şakalardan çok utandığını söylüyor.

7 Şubat'ta buradan hareket edilmiş, botlarla Tuna geçilerek Fişemen köyüne uğranılıp 8 Şubat'ta İşvekit kasabasına gelinmiştir. Burada protokol gereğince iki başbakan tarafından hatırları sorulmuş, elçi de karşılık olarak iki adamını gönderip ilgilerine teşekkür etmiştir (Takrir, 6700/9).

Elçilik heyeti bir süre burada mola verdikten sonra 12 Şubat 1792'de Bec (Viyana)'e varmıştır. Ancak bir gün önce Avusturya mihmandarı ve tercümanı “İmparatorun bir hanto ile gelip oğulları, annesi ve karısı ile birlikte alaylarını seyredeceğini, oradan biraz yavaş geçmelerini, ancak görmezden gelip o tarafa bakmamalarını istemiştir. Ratıb Efendi usulüne göre ve vakarını bozmadan hareket etmiş olduğunu yazar.

İşvekit'ten hareketten bir saat sonra Viyana'nın varoşlarından Line'ye gelince burada kral tarafından gönderilen askerler ve beyler tarafından karşılanmışlar, yollarda, pencerelerde, arabalarda, balkonlardaki büyük kalabalık tarafından elleriyle, başlariyle ve şapkalariyle selamlanmışlardır. Bir kilisenin önünde yer almış olan kral ve ailesi önünden geçerken, kafile bir bahane ile bekletilip, daha sonra yoluna devam ederek Viyana kalesi civarındaki Leopoldstat adası varoşunda kendileri için ayrılan konağa yerleşmiştir (Takrir, 6700/9).

Konakta bir süre dinlenildikten, hazırlanmış olan meyveler yenildikten iki saat sonra gönderilen adamlar aracılığıyla bir ihtiyaçları olup olmadığı, hal ve hatırları sorulmuş, elçi de gelenlere teşekkür ederek yağlık (Mendil), yemeni ve gülyâğı hediye etmiştir.

Elçiler arasında hal hatır sormak adet olmadığı halde, ortaelçiler bir biri ardı sıra kâtiplerine gönderip, selamlarını yollamışlardır. Ayrıca yine ortaelçilerin gitmedikçe büyükelçilerin ziyarete gelmeleri veya hatır sormaları usulden değilken, geldikleri günün gecesi Sicilya Büyükelçisi, yanında Hollanda Büyükelçisi ve eşi olduğu halde ziyarete gelmiş ve bazı konularda elçiyi uyarmıştır. Bunlardan sonra da Rusya'nın iki Büyükelçisi ile Pa-

pa Büyükelçisi ziyarete gelmişlerdir. Ertesi günden itibaren de prensler, beyzadeler, feldmareşaller, generaller, ilim irfan sahipleri konaktan eksik olmamıştır.

Bunun yanında Osmanlı Elçisi'ne, diğer elçilere pek verilmeyen bir ayrıcalık verilmiş, kral ile görüşmedikçe elçilerin konaklarından çıkıp gezmeleri veya bir yere davet edilmeleri gelenek değilken İmparator, "Efendi hazretleri sıkılmasın, istediğini ziyarete gitsin, istediği yeri gezsin" diye haber göndermiştir.

Elçiyi ziyaret edenler arasında Piyezepazi eyaletinin valisi Netherland kökenli Feldçayk Mayestr Prens Delini de vardır. Bu general son savaşta Bosna ve Böğürdelen taraflarında Osmanlılar'a karşı savaşmıştır. Fakat bir günden birgüne savaştan ve Osmanlılar'ı yendiğinden söz etmemiştir. Ayrıca elçiyi konağına davet ederek onuruna görkemli bir ziyafet vermiştir. General Ratub Efendi ile sohbetlerinde Osmanlılar'dan övgüyle söz etmiş, hatta bir konuşmasında elçiye, "Acem üzerine sefer yaparsanız bana yaz, tecrübeli subaylarımla yardıma gelirim" demiş ve Osmanlı askerinin yiğit olduğunu ancak ordunun Avrupa usulünde eğitilmesi ve modern araçlarla donatılması gerektiğini söylemiştir (Takrir, 6700/10).

Elçilik heyeti için görevlendirilen tercüman ve mihmandarın, "Kral ve başbakanları ziyaretleri sırasında üstlük giyilmesi ve Frenkler gibi kalpak çıkarılması gerektiği" uyarılarını Ratub Efendi garip karşılayarak, kendi usulüne göre davranacağını söylemiş, nitekim de öyle davranmıştır.

Viyana'ya gelişlerinin altıncı günü (18 Şubat 1792) elçiye sarayda bir ziyafet verilmiş ve burada başbakan ve diğer ileri gelenlerle tanışmıştır. Ratub Efendi bunun kendileri için bir onur olduğunu, çünkü elçilere kendi konaklarında ziyafet vermenin adetleri olduğunu söyler.

Ratub Efendi 20 ve 22 Şubat tarihlerinde sırasıyla iki başbakan Prens Kolorado ve Prens Kavaniç'i ziyaret etmiş ve dört gün sonra da imparatorla görüşmek için saraya davet edilmiştir.

26 Şubat 1792'de düzenlenen bir törenle saraya gidilmiş, ve teşrifatçı tarafından önce bir odaya alınarak burada biraz dinlendikten sonra, protokol görevlisi Prens Pazerburg tarafından kabul salonunu alınmışlar, saray teşrifatçısı iki taraf imparatorunu övdükten sonra elçiyi imparatora takdim etmiştir (Takrir, 6700/10).

Ebubekir Ratıb Efendi sahneyi şöyle anlatır: İmparator bir sofa kenarında ayakta durmaktadır, sağında bir iskemle vardır. Kendisi sadriazamın mektuplarının üzerine name-i hümayunu (Padişahın mektubu) koyup iki eli üzerine alarak ilerleyip, sagıyla üç defa öpüp başına koyduktan sonra imparatora sunmuş ve bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma tercüman tarafından tercüme edilmiş, İmparatorun işaretiyle de iki başbakan ayrı ayrı buna cevap vermişlerdir.

Ratıb Efendi, "Ben de bunlara cevap verdim ve sefaret hizmetimi tamamlayarak çıktım" der. İmparatorla görüştüğü sırada elçinin maiyetinde sekiz hizmetkârı vardır. Görüşmeden çıktıktan sonra bir odada biraz dinlenip oradan yemek salonuna geçmişlerdir. Yemek esnasında imparator üç kere sofralarını ziyaret etmiş ve daha sonra ailesinin masasına giderek yemeğini yemiştir.

Sonraki günlerde iki başbakan, ve diğer ileri gelenler tarafından ziyaret edilerek davet edilmiş ve onurlarına ziyafetler verilmiştir (Takrir, 6700/20).

Ratıb Efendi İmparatorla görüşmeden 20, 30 gün sonra yola çıkmak arzusunda olduğu halde sıtma durumu ve bazı ziyaretler gibi nedenlerle geç yola çıktığını anlatır.

Ebubekir Ratıb Efendi, "Bec'e 51 günde gelmiş, 153 gün Bec'de oturmuş, 22 Zilkade 1206/12 Temmuz 1792'de Bec'den hareketle 23 günde Belgrad'a, buradan da 55 günde İstanbul'a gelmiştir (Takrir, 6700/10). Takririn sonunda Avusturya'nın yıllık gelirini vermiş, İstanbul'a gidince Padişaha ayrıntılı bilgi vereceğini ve bunları yazdığını söylemiştir ki, biraz sonra sunulacak sefaretname budur.

NEMÇE (AVUSTURYA) SEFARETNAMESİ¹⁵

Ebubekir Ratıb Efendi geçtiği yerlerdeki köy, kasaba, kent ve ve buradaki insanları takrirlerinde anlatmış, fakat Avusturya'nın siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerine çoğu zaman detaya inerek sefaretnamesinde yer vermiştir. Sefaretnamenin sosyal, ekonomik ve kültürel konularla ilgili kısmı özet olarak şöyledir:¹⁶

¹⁵ Ebubekir Ratıb Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi 490 büyük sayfadır. Daha önce de belirtildiği gibi askerî bölümlerine değinmeyip, sosyal, ekonomik ve kültürle ilgili kısımlarını aldık. Kullandığımız nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, East Efendi Kitapları, No. 2235'tir. Elçinin takrirleri ve sefaretnamesi için. Bkz. Ek. 1.

¹⁶ İzlenimleri elçinin anlatımıyla verilmiştir.

I. Bölüm: Halkın Refahı ve Kentlerin Düzeni (Yazma, s. 200-204).

Ebubekir Ratıb Efendi burada çağdaş ülke motiflerini şöyle belirler.

Avrupa devletlerinde vergisini veren ve yasalara uyan bir kişiye hiç kimse karışamaz, gözün ortasında kaşın vardır diyemez. Hangi kumaşı isterse giyer, istediğini söyler, yer, içer, gider, gezer, iner, biner. Hiç kimse bir başkasının evine, işyerine giremeyeceği gibi, yiyeceğine, yiyeceğine, bineceğine karışamaz¹⁷..

Ayrıca Avusturya’da giyimın sosyal yaşamda önemli bir yeri soyluların, ofisiyal ve generallerin kılıçları ve asaları vardır; resmî zamanlarda üniforma denilen giysiler giyerler. Üniforma giyene ayrıcalıklı davranılır. Kralın, başbakanın, prenslerin ayakkabıları bile farklıdır. Ancak resmî olmayan zamanlarda kimsenin birbirinden farkı yoktur. Herkes normal bir hantoya biner, parası olan herkes hanto alabilir, hiç kimse ona “bunu neden aldın” diyemez.

Ne zaman halktan bir vergi alınsa bunun karşılığında mutlaka bir kâğıt (Makbuz) verilir, makbuzsuz hiç kimseden para alınmaz, alınırsa gider şikâyet eder.

Her eyalette birkaç kadılık vardır ki ona “Kriminat” ve de “Sinyoriye” derler. Her kazada iki kalem vardır, bunlardan birisi emlak ve arazi konusyla ilgilidir ki, “Gürziriçpon” derler. Bu üç kısımdır: Çol (Zoll), kriminal ve politika. Bunlardan ilk ikisi gümrük ve hukuk konularına aittir. Üçüncüsü ise, yasaları, buyrukanı uygulamakla görevlidir. Köylerde ise bu işleri malikâne sahipleri yaparlar. Kazalardaki ikinci kaleme ise “Mayestrano” derler ki, buraya ait olan asayiş işlerini kasaba zabıtları (Subayları) yürütürler.

Avusturya’da kasabalar içinde sanat sahiplerinin ve ustaların toplandığı yerlerdir. Bunlara “Burgazo” adı verilir. Kasabalarda her sanatın ileri gelen ustalarının oluşturduğu bir kalem, yukarıda sözedilen çol, kriminal ve politika işlerini yürüten sınıflar, kasabanın imariyle ilgilenirler.

Bazı köylerde ve belki çoğunda sanat sahipleri vardır. Bunların emlak ve arazileri bulunmadığından vergileri de yoktur ve malikâne sahibi beyzadeler bunlara karışamaz. Bunlar malikâne sahibi ile birlikte köy yöneti-

¹⁷ Burada çağdaş bir anlayışla modern devlet anlayışı ve insan hakları vurgulanmıştır (yazma, s. 200).

mi üzerinde etkilidirler ki buna “Senyoriye” adı verilir; ancak yönetim genelde beyzadelerdedir, gürziriçpon denilen kalemler de bu beylere aittir.

Her mahallenin bir papazı vardır, bunlar ölüm ve doğum olaylarıyla ilgilenirler. Papazlar bu işlerle ilgili deftere ölenleri ve doğanları ayı ve günü ile yazarlar ve köylerindeki kaleme verirler. Köyler bunları bağlı oldukları kazalara, kazalar da şehirlere altı ayda bir kere gönderirler. Şehirler de aynı şekilde bu defterleri Viyana’daki ilgili kaleme gönderirler.

Köy, kasaba ve kentler iç ve dış olmak üzere iki kısımdan oluşur, giren ve çıkanlar muhafızlar tarafından hatta gereğinde halk tarafından subaya haber verilir. Kente herhangi bir yabancı gelirse subaylardan biri o adama nereden gelip nereye gittiğini, orada ne kadar kalacağını sorar. Eğer çalışıp para kazanmak için gelmişse ve bir sanatı var onu bir ustanın yanına kalfa olarak verirler, eğer herhangi bir sanatı yoksa bir işyerinde veya tarlada çalıştırırlar. Hiç bir yerde soyluların dışında kimseyi işsiz koymazlar. Hiç kimse karşılıksız bir başkasına kesinlikle yardım etmez, bu nedenle Avrupa’da dilencilik söz konusu değildir (Yazma, s. 204).

Sanatkârların çırak ve kalfalarına, iş yeri sahiplerinin işçilerine, tüccar ve soyluların hizmetkârlarına, halkın yardımcı ve çiftçilerine ve herkesin çocuklarına yiyip içmelerine özen göstermelerini, yasalara uymalarını, namus ve onurlarını korumalarını, yortu günlerinde, gezilerde, tiyatro ve meyhanelerde toplumla ilişkilerinde usulüne göre davranmalarını, kibar ve nazik olmalarını öğütlemeleri başta gelen görevleridir.

Bir köy zaptedildiği veya kurulduğu zaman oranın nasıl yönetileceği, ne kadar vergi alınacağı belirlenerek bir deftere yazılır. Hiç kimsenin vergileri eksik veya fazla almaya yetkisi yoktur.

Her senyoriyede bir zabıt (Subay) vardı ki ona İtalyanca olarak “Kapitan Envari Çerkulu” derler. Bunların görevi devlet tarafından gönderilen yazı ve buyrultuları, alınacak vergi miktarlarını halka ilan etmek, bunları ilgili defterlere yazmak, bunların uygulanmasını sağlamak ve malikâne sahiplerine karşı köylünün hakkını korumaktır.

Her eyalette “Governör” veya “Governatör” denilen bir vali vardır; sözcüklerden biri Fransızca diğeri İtalyanca’dır. Valilerin yanında “Konsilyer” adı verilen 6-10 arasında yardımcıları, bunların da özel kalemleri ve büroda çalışan 5-10 kâtipleri vardır. Valiler, devlet tarafından gönderilen bir yazı veya buyruğu yardımcılarını toplayarak görüşüp, durumu daha sonra Çerkulu’ya bildirirler.

Herkes haklarının korunması için hiyerarşik sırayla en üst yetkiliye başvurabilir. Hatta buralardan olumlu sonuç alamazsa kralın huzuruna çıkıp sorunu anlatmaya hakkı vardır.

Genellikle prenslerden veya soylulardan biri olan valiler herkese dürüst ve eşit davranırlar ve hiç kimseyi kayırmazlar. Bu nedenle kimse kimsenin hakkını çiğneyemez.

Her köy, kasaba ve vilayette “Oberşatr, Mayor, Oberlaydınant” adı verilen komutanların yönetiminde “Miliçya” denilen askerî birlikler vardır. Fakat bunlar büyük kavgalar, eşkiyalık ve isyanların dışında yönetime kesinlikle karışmazlar, devlet işleri “Poliçya” subaylarının görevidir.

II. Bölüm: Köylerin Kurulması (Yazma, s. 204-205).

Avusturya’da köyler kral, prensler ve soylular tarafından ticaret ve ziraate uygun yerlerde kurulur. Kral tarafından kurulan köylerin masrafları hazineden karşılanır. Burada oturmak isteyenlere bir ev, 34 dönüm tarla, her eve gerekli eşya, ayrıca çift için iki beygir, saban demiri v.s. aletler, bir araba ve bir inek verilir. Çiftçiler on dönem vergiden muafırlar, mülkleri ailelerine miras olarak kalır. Köylüler 154 gün kralın arazisinde bedeva çalışırlar.

Eğer köy prens veya soylular tarafından kurulmuşsa yukarıdaki hususlar aynen bunlar için de geçerlidir; ancak köylüler 154 günlük ücretsiz çalışmalarını bunların arazi veya çiftliklerinde yapmak zorundadırlar.

III. Bölüm: Komserler Konusu (Yazma, s. 205-207)

Avusturya’da komserler, müfettiş, köy ve şehir kethüdarları ve muhasıl (Tahsildar) durumunda olan kişilerdir. Bunların çeşitleri vardır: Bir kısmı kral tarafından atanır ve maaşları kral tarafından verilir. Bir kısmı ise governör tarafından atanır ve maaşları da bunlar tarafından verilir. Gümrük ve enfiye emînleri (Yöneticileri) tarafından atanan diğerleri ise maaşlarını buralardan alırlar. Komserler maaş aldıkları yerlerin emrinde çalışırlar. Kasabalarda komserlerin atanması ise, kral veya gubernatör tarafından gönderilen bir görevliye, burgazoyu oluşturan yanlışların içlerinden birini önermeleri suretiyle yapılır. İhtiyar heyeti ayrıca seçilen bu kişinin çalışmalarına nezaret eder.

Gereğinde komserlere yardımcıları verilir, bunlar krminal, çol ve politika konularının yasalara uygun olarak uygulanmasını sağlar ve halktan

vergileri toplarlar; bunların yanında burgazo elemanlarından birisi hazinedarlık görevi yapar. Komserler tüm kararları yardımcıları ile görüşerek verirler, kendi başlarına karar vermek yetkileri yoktur. Hatta yapılan toplantıda bir olumsuz oy bile olsa o karar uygulanmaz.

Kentlerde komser olarak atananların soylu biri olması şart değildir. Ancak bunların akıllı, okur yazar, bilgili ve dürüst kimseler olması gerekir; bir iki yabancı dil özellikle Çek ve Fransızca dillerini bilmesi tercih nedendir.

IV. Bölüm: Viyana'daki Mahkemeler Konusu (Yazma, s. 207-209)

Avusturyalılar'da şeriat (Teokrasi) yoktur. İsa Peygamber'in dinsel kurallarından sadece nikâh ile olan kısmı kalmıştır. Miras konusunda bile dinsel kurallar geçerli değildir. Ayrıca kralın yönetiminde de dinsel kurallar etkili değildir (Yazma, s. 207). Şu anda tüm Avrupa devletleri bu şekildedir (Laik). Gerçi din vardır, fakat toplumda her kral zamanında ihtiyaçlara göre konmuş yasalar uygulanır.

Bunlarda hukuk iki türlüdür: birisi kişi haklarıyla diğeri ise ticaret, mal ve mülkle ilgilidir. Birinciye kriminal, ikinciyeye de çol adı verilir.

Viyanada dört türlü mahkeme vardır: Bunlardan birisi tüccarların davasına bakar. Diğeri "Toble" denilen soyluların davalarına bakan "Neuble Triponal", üçüncüsü halkınkine bakan "Mayestrano", dördüncüsü ise askerlerle sivillerin anlaşmazlıklarına bakan "Triponal Militeri" dir.

Bu dördünden başka iki büyük mahkeme daha vardır: Birisi "Uble Çol" dur ki, ilk dördünün kararlarına razı olmayanlar buraya başvururlar. İkincisi "Supreme Costiçe (Justika)" ise yüce bir mahkemedir, onun üstünde bir diğeri yoktur.

Buralara hasım taraflar değil onların adına vekil demek olan "Avukatlar" gelerek taraflar adına işleri yürütür. Bunlar yaptıkları iş karşılığında belirlenen miktarlarda ücret alırlar, hangi tarafın avukatı güçlüyse o kazanır.

V. Bölüm: Espetalyalar (Yazma, s. 209-213)

Bu sözcük hastane anlamındadır. Her kentin büyüklüğüne göre sayıları değişik hastaneleri vardır. Örneğin Viyana'da masrafları kral tarafından karşılanan bir hastane kurulmuştur. Bu kuruluş büyük bir botanik bahçesi ve zengin kütüphaneye sahiptir. Hatta kütüphanede, içinde 12.000

bitkinin büyüme şekilleri, tohumları, kökleri, dalları ve çiçeklerinin şekil ve resimlerinin yer aldığı "Life" isimli bir bitki bilimi kitabı da mevcuttur. Elçi burada kitabına rastlağı ve kendisiyle tanıştığı aynı dalda çalışan Avusturyalı Jaken'in davetini kabul ederek botanik bahçesini ve salonlarını gezmiştir. Salonlardan birinde insan uzuvlarının ayrı ayrı resimleri sergilenmiş, diğerinde insan ve hayvan iskeletleri, ilaçlı sular içerisinde iki, üç, dört başlı ve uzuvlu yaratıklar, bir başkasında eksiksiksiz olarak tüm uzuvlarıyla beyaz balmumundan yapılmış çocuk, genç, ihtiyar, erkek ve kadın heykelleri ve ayrıca bir çocuğun ilk başlangıcından doğumuna kadar tüm oluşum safhaları yer aldığını anlatır. Daha sonra botanik bahçesini gezen Ratib Efendi burada bir kaç yüz bitki örneğı ve ağaç türleri yer aldığından gezip seyrettiğı şeylerin hepsinin ilginç ve güzel şeyler olduğundan söz eder. Burası altmış sene önce yapılmış ve İmparator Joseph tarafından geliştirilmiş bir akademi'dir ve o sırada fen öğrenimi yapan 130 öğrencisi vardır.

Viyana'nın varoşunda bir espetalya daha mevcuttur, burası da büyüktür, fakat masrafları kral hazinesinden değil, vakıf gelirlerinden karşılanmaktadır. Elçi espetalyanın başkanı kendisini davet ettiği için burayı gezmeğe gitmiştir. Halka hizmet veren bu kuruluşta alt, orta ve üst tabakanın kaldıkları yerler başka başkadır, ancak burada herkese eşit davranırlar. Veremeyecek durumda olanlardan para istenmez, fakat durumu iyi olanlardan günde 10 kroçer (Krotser) alırlar, zenginler ise günde bir fiyorent (front) verirler. Bütün Avrupa devletlerinde olduğu gibi Avusturya'da da halkın sağlığına çok önem verilir (yazma, s. 209).

Avrupa devletlerinde evlenme ve boşanma bazı kurallara bağlı önemli bir konudur. Kadının ailede ve toplumda çok önemli bir yeri vardır, herhangi bir kısıtlamaları, örtünmeleri, çekinmeleri yoktur. Bu nedenle kral, prensler, soylular bile karılarına sözünü geçiremez (Yazma, s. 211).

İmparator Joseph espetelyanın içinde bir doğum evi yaptırmıştır. Burada kocası olsun olmasın her kadın doğum yapabilir, doğum yapanlardan kocası olmayan kadınlara hiç kimse kim olduğunu soramaz. Kadın isterse çocuğa verdiği ismi ve belirlediğı bir rümuzu kâğıda yazıp, bunun bir paçasını da kendisi alarak çocuğı burada bırakıp gidebilir ve eğer isterse ileride bu kâğıtla çocuğunu alabilir, bıraktığı kâğıda hiç kimse bakmaz (yazma, s. 211).

Anneleri tarafından bırakılan çocuklara çocuk yuvalarında bakarlar, onları yetiştiririp birer sanat sahibi yaparlar, çocuk kız ise eğitip bir meslek sahibi yaptıktan sonra evlenmesine de yardım ederler.

Sözedilen espetalyada 65 oda ve 5 daire vardır, bunlardan biri 70, 80 kişilik odalara sahip altı katlıdır ve halka aittir. Diğer daireler ise üçer katlı, odaları 1-5 kişiliktir ve bunlar soylulara aittir.

Espetelyanın tüm bölümlerinde giysiler temiz ve bakım çok iyidir. Burada tıp öğrenimi yapan öğrenciler, gerekli bütün ilaçları yardımcılarıyla birlikte yapan “Espançiyar” deniler bir eczacı ve yemekhaneyi yöneten iki aşçı kadındır.

Bu espetelyalardan başka 5-10 yerde de ayrıca bakımevleri vardır ki, bunlar diğerleri kadar büyük değildir.

VI. Bölüm: Fakirler Konusu (Yazma, s. 213-214)

Avrupa devletlerinde sağlam insanı boş gezdirmezler, onları yeteneklerine göre bir işte çalıştırır. Eğer bir sanatı ve ticaretle uğraşmak gücü yoksa onları tarlalarda rençber, iş yerlerinde işçi olarak çalıştırır.

Ancak çalışamayacak durumda olanlar da düşünülmüştür. Her kent ve kasabada bu gibiler için özel yardımlaşma grupları kurulmuştur. Her mahallenin papazları mahallelerindeki muhtaç ve çalışmaz durumda olanları bir deftere yazıp, üç ayda bir mahallelerindeki zenginlerden bunlar için yardım toplarlar. Yardım sahipleri yaptıkları yardımı bizzat kendileri yardım defterine yazarlar. Daha sonra toplanan bu yardımlar yardım sandıklarında toplanarak buradan ihtiyacı olan kimselere günde sekizer, onar kroçer olarak dağıtılır.

Ayrıca bu yardım sandıklarına devlet tarafından yılda 5, 6 fiyorent destek sağlanır. Eğer sandıktaki para bir ay için yeterli olmazsa papazlar tarafından tekrar para toplanır.

Hazine Konusu (Yazma, s. 214-231)¹⁸

Giriş: Hazinenin çoğaltılması, masrafların azaltılması, halkın refah düzeyinin artırılması hüner isteyen bir konudur ki, buna politika denir. Politika için bilgi ve kültüre gerek vardır.

¹⁸ Bu kısım bir giriş ve dört fasıldan oluşmaktadır.

Avrupa'da politika bilimiyle ilgili bir çok kitap yazılmıştır. Hatta Viyana'da "Asya Akademisi" adıyla Türkçe Arapça ve Farsça öğretim yapan bir okul kurulmuştur (Yazma, s. 215) başkanı davet ettiğinden elçi burayı da gezmiş ve kendilerininie ikram olarak öğrencilere bu dillerle yazılmış metinler okutulmuş, Ratub Efendi de onlara yanında götürdüğü İbn Haldun *Mukaddimesi*, *İhtilaf-ı Alâf*, *Ahkâm-ı Nasrî ve Muhsinî* isimli kitapları armğan etmiştir.

Ratub Efendiye göre bir ülkenin kalkınmış ve gelişmiş olması için şu hususlar gereklidir:

1. Devletin yasa ve kuralları.
2. Disiplinli bir ordu.
3. Memurların becerileri ve dürüstlükleri.
4. Dış ülkelerle saygın ilişkiler.
5. Halkın eğitimi, güvenliği, huzuru ve refahı için gerekli düzen.
6. Dolu bir hazine ve bunun iyi kullanılması (Yazma, s. 216).

I. Fasıl: Madenler (Yazma, s. 216-219)

Avusturya, altın, gümüş, demir, kurşun, bakır, kalay, cıva, tuz gibi madenlere sahiptir.

I. Kısım: Altın, gümüş, bakır, demir.

Bunlardan bakır Erdel, Macaristan ve şu anda tasarruflarında (Kullanımlarında) olan İtalya'da çoktur.

Demiri, Macaristan'daki madenlerden çıkarılır, ancak Avusturya'nın demir rezervi azdır. Nitekim bundan sağlanan gelir, masrafları çıktıktan sonra 150 000 fiyorenttir. Bu madenden yapılan aletlerin çoğu Eflak ve Boğdan gibi Osmanlı ülkesine satılır (Yazma, s. 216).

Macaristan ve Erdel'de ayrıca altın ve gümüş madenleri de vardır. Bunlardan yılda 6-10 milyon gelir sağlanır, masrafları çıktıktan sonra yıllık ortalama gelir 5 000 000 fiyorenttir. Avusturya'nın en zengin altın ve gümüş madenleri Erdel'de, Karlsbourg taraflarındaki Vayde (Waide) ve Oynat köyleri civarındaki dağlardır.

Avusturya'da madenlerden alınan örneklerin üzerlerine küçük kâğıtlar yapıştırarak bunlara çıkarıldıkları yer yazılır. Madencilik burada önemli bir bilim dalıdır ve Avusturya okullarında madencilik dersleri vardır.

Bir madenin verimi masrafları çıktıktan sonra % 8'den aşağı ise o madeni işletmeğe özel şahıslara verirler (Mukataa), eğer % 8'den fazla verim sağlanabiliyorsa bunu devlet işletir.

Her madenin yanına devlet tarafından bir işletme yapıp çıkan madenler getirilerek buraya verilir, buradan da tüccara satılır. Altın ve gümüş gibi kıymetli maden çıkan yerlere bir de darphane kurularak çıkan maden burada şekillendirilip üzeri yazılarak satılır (Yazma, s. 217).

Avusturya'da özel bir maden dairesi, bunun prezidantı (Başkanı), iki yardımcısı ve kâtipleri vardır, bunlar maaşlı memurdurlar. Madenleri de dört kişi yönetir, bunlar işçilerin çalışmalarını düzenleyen, makinelere bakan, maden cevherini belirleyen ve dinamit işlerini yöneten elemanlardır.

II. Kısım: Cıva (Yazma, s. 218).

İtalya taraflarında, Trieste yöresinde, Bosna sınırına tahminen yirmi saat mesafede Adriya dedikleri küçük kasaba civarında bir cıva madeni vardır. Sincabî bir maden olan cıva kaynatılıp inbikten geçirilerek elde edilir. Masrafı ile birlikte bir kantarı (56 kg.) 16-18 fiyorente gelir ki, bunu ülke içinde ve dışında 120 fiyorente satarlar.

Macaristan ve Erdel'de de cıva vardır, fakat diğer yerlerden çıkarılan cıvanın fiyatı düşmesin diye bunu işletmezler.

III. Kısım: Tuz (Yazma, s. 218)

Avusturya'da tüm Avrupa devletlerinde olduğu gibi tuz geliri devlete aittir; özel mülk ve arazilerde bile olsa bunu devlet işletir. Çıkarılan tuzlar depolarda stoklanıp piyasaya satılır. Viyana'da bir vakiyye (400 dihem/1 okka/1.283 gr.) tuz 14 kroçere satılır.

Tuz üç çeşittir: Bunlardan birisi deniz tuzudur ki, Trieste taraflarında denizden çıkarılır. Diğeri Le (Leh) taraflarında ortak kullanımdan olan Galiçya'dan çıkarılan taş tuzu, üçüncü ise İtalya tarafında, Petrol semtinde Hala Dağı etekleri ile Avusturya'da Linç (Linz) civarında Kimniyetin denilen yerdeki sulardan çıkarılan su tuzudur.

Ayrıca Galiçya'da, Macaristan'da Hambourg ve Marmarus denilen yerlerde ve Erdel'de Sibin ve Galavazanbourg'da; Kranbo ve Bosna taraflarında Kravaçya'da denizden tuz çıkarılır.

II. Fasıl: Enfiye ve Gümrük (Yazma, s. 219-225)

I. Kısım: Enfiye: Avrupa devletlerinde enfiyeden çok gelir sağlanır. Avusturya'da Macaristan, Piyezepazi ve diğer yerlerde işlenen enfiyeden masrafları hariç 3.200 fiyorent gelir sağlanır.

Avusturya'da ilk başlarda enfiyeden 10 000 fiyorent gelir sağlanırken, giderek bu miktar artmış ve Avrupa devletlerini de geçerek bu düzeye erişmiştir.

Avusturya'da tütün ve enfiye işletmeleri devlete aittir. Başta Viyana olmak üzere her eyalette imalathaneler ve mağazalar vardır; enfiye imalathanelerde işlendikten sonra mağazalara gönderilir. Köy ve kasabalardaki enfiye satıcıları ihtiyaçları kadar enfiyeyi bu mağazalardan alıp dükkânlarında satarlar. Ancak enfiye ve tütün satmak izine bağlıdır. Kasabalardaki enfiye memurları enfiye alım, satım ve başka ülkelerin enfiyelerinin satılmamasına nezaret ederler.

Mağazacılar ve dükkâncılar devletten maaş almazlar, enfiye ve tütünü belirlenen fiyattan fazlaya da satamazlar, gelirleri şöyledir: Bunlara 116 font enfiye verilir fakat 100 fonttan parası alınır.

Tütün denilen bitkinin ise kantarı bazı yıllarda 5 fiyorente, bazen de 8, 9 fiyorente satılır, fakat genellikle ortalama fiyat 8 fiyorenttir.

Osmanlı ülkesinden, Selanik ve Draç taraflarından Avrupa ülkelerine çok tütün geldiği halde bunlar Avusturya memleketlerine sokulmaz.

II. Kısım: Gümrükler (Yazma, s. 221-225).

Her eyalette bir büyük, her derbent, köy, kasaba ve kentte daha küçük olmak üzere birer gümrük kurulmuş ve buralara gümrükçüler atanmıştır. Avusturya'da gümrükle ilgili tüm hususlar bir kitapta toplanmıştır.

Avrupa devletleri ülkelerinin parası dışarı gitmesin diye yerli mallarına olduğu kadar yabancı malların ülkeye gelmemesine de çok önem verirler. Bu nedenle memleketlerinde imalathaneler kurup ihtiyaçları olan malları kendileri yapmağa çalışırlar; bunlar için ustalar yetiştirirler. Fakat ülkelerinde yetiştirilemeyen veya yapılamayan malların ülkelerine girmesine izin verirler. Avusturya'ya dışardan balmumu, sarı boya, yün, pamuk, ipekli, koyun ve kuzu derisi, zeytinyağı, içki, tütün, günlük, kırmızı boya,

tuzlu ve kuru balık, şeker, kahve, kuru ve yaş meyve v.s. getirilir ki bunların çoğunu Osmanlı Devleti'nden alırlar (Yazma, s. 222).

İthal mallarının gümrüğü % 5'tir, fakat balmumunun ayrıca 7 fiyorent kantariye ücreti vardır.

Eğer herhangi bir salgın hastalık söz konusu değilse ithal malları karantinaya tabî tutulmaz, fakat yine de malın gümrük resminin 1/4'ni karantina parası olarak alırlar. Ancak yapağı, yün, pamuk gibi mallara hastalık olsun olmasın karantina uygulanır. Fakat balmumu, zeytinyağı, kuru ve yaş meyve gibi maddelerin karantinası yoktur.

Avusturya'da gümrük uygulamasında ilginç bir durum vardır; bir tüccarın malının bir kısmı yolda kaybolursa veya sıvı maddelerin kabı kırılarak bir kısmı aksa, gümrüklerde tartılarak önce malın belirtilmiş olan tümü üzerinden ve daha sonra da kaybolan miktar için iki kat gümrük alınır.

Maria Tereze zamanında Osmanlı tüccarına iyi davranılırken, şimdi iyi davranmamakta ve zorluk çıkarmaktadırlar. Elçi bunun Avusturya'daki Osmanlı tüccarları bizzat gelerek söylediklerini ve kendisinden bir şeyler yapmasını istediklerini yazar.

Avusturya'da kalitesi düşük bir mal ülkeye sokulmaz, fakat bunların bir Avusturyalı tüccarın kefil olması halinde ülkelerinden geçmesine izin verirler, ancak bu tüccara % 0,5 fiyorent verilmesi adettendir.

Viyana'da varoş kapılarının içinde ve dışında gümrükler vardır, girenlerden ve çıkanlardan gümrük alınır.

III. Fası: Vergiler (Yazma, s. 225-231)

Avusturya'da verginin çeşidi o kadar çoktur ki, anlatması uzun sürer. Bu nedenle ancak bunların bir kısmından söz edilecektir.

Avusturya'nın temel vergisi arazi ve emlak vergileridir, bu gibi taşınmaz mallardan % 12 vergi alınır.

Hububat, meyve, orman, av ve su ürünlerinin vergisi de yine % 12 olduğu gibi, maaşı 2.000 fiyorentten az olanların kazanç vergisi % 5, fazla olanların ise % 10'dur (Yazma, s. 225).

Vergiler sefer zamanlarında bir kaç katına çıkar; savaşın başında bu vergilere 0,5, diğer seneler için bir misli zam yapılır.

Viyana'da sokaklar cam fenerlerle aydınlatılır, bunların özel hizmetleri vardır. Bunların masrafları için balmumu, yağmumu ve zeytinyağından bir miktar vergi alınır.

Dükân sahibi olan satıcılardan yılda 3 fiyorent, büyük baş hayvanlardan 2 fiyorent, küçük başlardan ise font başına 1 kroçer vergi alınır. Ayrıca malikâne sahipleri köylülerden aldıkları % 10 öşür için ve bir de malikâneleri için % 9-18 arasında vergi verirler.

Şarabın bir kantarınının 1 fiyorent 20 kroçer, arpa suyunun (Bira) ise 40 kroçer vergisi vardır (yazma, s. 226).

Ekmekten bir kaç kez vergi alınır: Arazi hakkı olarak % 12, unun her kilesinden (25 Kg.) 22 kroçer ve 2/3 dükân vergisi.

Esnaf ve sanatkârın yıllık kazancından ailesinin masrafları çıktıktan sonra vergi alınır.

IV. Fasıl: Ticaret (Yazma, s. 228-231).

Avrupa devletleri ticaret konusuna çok önem verirler. Bu nedenle ticaret üzerine çok kitaplar yazılmış ve çeşitli sistemler geliştirilmiştir. Ayrıca ticaretin mümkün olduğu kadar o ülkenin tüccarları tarafından yapılmasına gayret edilir. Yabancı tüccarlardan fazla vergi ve gümrük almak, kendi tüccarlarına kolaylıklar sağlamak her devletin politikasıdır.

Avrupa devletleri her malı kendileri yapmağa ve bunları kullanmaya özen gösterirler, imkân ölçüsünde yabancı mal kullanmaktan kaçınırlar. Böylece ülkenin geliri de dışarı gitmeyerek halkın refahı için kullanılmış olur. Örneğin eskiden Prusya'da kumaş dışardan satın alınırken, bundan önceki Prusya Kralı bir çok imalathaneler açarak ve başka ülkelerden ustalar getirterek kumaş sanayini geliştirmiştir ki, bugün Prusya dışarıya kumaş satmaktadır. Hatta soğuk bir ülke olmasına rağmen Prusya'da ipek bile yetiştirilmektedir (Yazma, s. 228).

Viyana civarında kurulmuş olan bez ve sim fabrikaları mevcuttur. Birincisinde erkek kadın 600 işçi çalışmakta, boya, desen v.s. bütün işlerini kendileri yapmaktadırlar. İkincisinde ise bakırdan ince sim gibi teller işlenmektedir. Ayrıca Linz kentinde güzel Frenk şalları dokunmaktadır ki, bunlar Trieste iskelesinden İzmir ve Aydın'a kadar gelip satılmaktadır (Yazma, s. 229).

Avusturya memleketlerinde tömbekinin piyasası azdır, bunların hemen tümü Osmanlı ülkesine satılır (Yazma, s. 229).

Konak, han, dükkân, mağaza, imalathane gibi işyeri kurmak isteyenlere kredi verirler ve her türlü kolaylığı sağlarlar. Bu şekilde işyerlerinin desteklenmesinin yanında Avusturya'da tarıma da çok önem verilir. Avusturya sınırını geçtikten sonra ekilmemiş bir karış araziye rastlanmaz. Bazı yerlerde iki üç araba geçecek kadar geniş yollar yapılmış, bu yolların iki tarafında sürülmüş, ekime hazırlanmış veya ekilmiş bakımlı araziler uzanmaktadır. Çeyrek saat başına köylere, çiftliklere, ağillara, meralara rastlanır. Erdel ve Macaristan taraflarında nerdeyse köy köy üstüne kurulmuş, her tarafa yemyeşil çayırlar ve ormanlar uzanmaktadır. Erdel, Temeşvar ve Macaristan taraflarında geniş bağlar ve bunların nefis üzümleri vardır. Avusturya'da tarımla uğraşanları da devlet destekler, onlara tarla, tohum, hayvan ve gerekli aletleri verir, kredi sağlar.

Avusturya'nın Bazı Gelirleri (Yazma, s. 232-245)¹⁹

I. Fasıl: Posta (Yazma, s. 232-243)

I. Bölüm: Yollar (Yazma, s. 232-233) Avusturya'da yollar gayet bakımlı ve temizdir. Yol daha yapılırken iyi olmasına özen gösterirler ve bunun için de bir yöntem izlerler ki şöyledir: Önce yolun iki tarafına hendek açarlar, sonra yapılacak yolu düzelterek hendek içine temel atarlar, enli ve düzgün taşları yan yana sıralayarak bunların ortasını çakıl taşları ile doldurarak tokmakla vurmak suretiyle sağlamlaştırırlar. Yol balık sırtı yapılır, üzerinden arabalar geçtikçe giderek sağlamlaşan yol bu şekilde yapıldığından üzerinde kar ve yağmur suları birikmez, dökülür, böylece hem yol bozulmamış olur, hem de ulaşım kolaylığı sağlanır. Yolların eni 2 Frenk arşını olduğundan üzerinde yan yana iki araba rahatlıkla gider ve karşılıklı olarak gelirse rahatlıkla geçer. Yolların iki tarafında ayrıca yayalar ve atlılar için yol vardır.

Yolların yapılmasına olduğu gibi kullanılmasına, temiz ve bakımlı olmasına da önem verirler. Sürücüler yollarda bozuk bir yere rastlarırsa bunu posta menzillerine (Konak yerleri) haber verirler, onlar da hemen burayı onarırlar, çünkü yolların bakımlı olması herkesin rahatı içindir. Bu bakım ve onarım masraflarına harcanmak üzere yayalar hariç yoldan geçen tüm hayvan ve arabalardan ücret alırlar, ancak bunun miktarı yolların maliyetlerinin ve masraflarının farklı oluşları nedeniyle her yerde aynı değildir. Bazı yerlerde at başına 2, bazı yerlerde 4, hatta 6, 10, 12 kroçer alınır.

¹⁹ Bu kısım dört fasıldır.

Viyana'nın 29 varoşunun kapılarından giriş ve çıkıştan dörder kroçer alınır. Başbakan ve diğer "Ministrolar" bile bu parayı verirler, ancak bu para atlılardan alınır, yayalar için söz konusu değildir. Diğer elçilerden istemelerine ve vermek için teklif etmesine rağmen bu ücreti Ratib Efendi'den alınmamıştır.

II. Bölüm Posta Düzeni (Yazma, s. 233-236). Avusturya'da posta üç çeşittir: Mektup postaları, estefateler (Yolcu postaları) ve dericasteler (Yük postaları).

Her menzilhanede (Posta konak yerlerinde) bir subay vardır, bunun görevi yolların güvenliğini sağlamak ve görevli onarımları yapmaktır. Ayrıca her eyalet merkezinde kurulmuş olan posta idareleri eyaletin tüm posta işlerini organize eder. Köylerde, kasabalarda, kentlerde ve yollarda iki saatte bir menzilhane yapılmıştır. Konak yeri yapılacak yerler mutlaka ya bir kent, ya bir kale, ya bir kasaba veya köydür. Eğer böyle oturan yerler olmazsa konak için seçilen yerlerin güvenilir, ağaçlı ve sululu bir yer olmasına çalışılır. Her menzilhane devlet tarafından bir çiftlik kurulur, atların bakımı ve beslenmesi, yolcuların yiyecek içecek ihtiyaçları buradan sağlanır. Gerek menzilhane ve gerekse çiftliğin işletilmesi ileri gelenlerden birine malikâne olarak verilir.

Menzihanelerde çalışanların kazancı öncelikle yolculara sattıkları çiftlik ürünlerinden, yiyecek ve içeceklerden ve bazı özel hizmetlerdendir, ayrıca acele olarak gönderilen mektup ve paketlerden aldıkları bir misli fazla ücret de onlarındır.

Konak yerleri sahipleri buralarda 8-18 atı her zaman hazır bekletirler, yeterli at mevcut değilse gereğinde dışardan kiralarlar.

Büyük kasaba ve kentlerdeki menzihanelerin çiftlikleri yoktur, burada çalışanlar maaşlıdırlar. Menzihaneler genellikle kasaba, kent ve işlek yollarda olduğundan buralara uzak köylerdeki mektupları yaya postacılar toplarlar. Mektup gönderen köylüler postacıya bir, her tabaka kâğıt için de dört kroçer ücret verirler. Elçi merak ederek gönderecek mektup çok az olursa veya hiç olmazsa bu yaya postacılar geçimlerini nasıl sağlarlar" diye sorduğunu ve her şeyi zatınıza anlatmak olur mu" diye şaka yaptıktan sonra, "bunlar ev ev dolaştıkları için hangi evde güzel kız varsa bunları ileri gelenlere, beylere haber vererek çöpçatanlık yaparlar ve bundan bahşiş alırlar" diye cevap aldığını yazar (Yazma, s. 235).

Mektup postalarında her tabaka kâğıttan verildiği postanede 4, alındığı postane de 4 kroçer alırlar. Eğer mektup yabancı ülkeye gidiyorsa kâğıt başına 8 kroçer alınır.

Halka bir saygı olarak mektuplar ve paketler postane mühürüyle mühürlenir. Menzildiler yanlarında çalışan sürücüleri, hizmetkârları ve diğer çalışanları dürüst ve güvenilir kimselerden seçerler.

Menzil arabalarıyla yolculuk yapan herkese eşit davranılır. Halktan olsun, soylulardan olsun menzilhaneye kim önce gelmişse atları veya arabayı ona verirler, kimse kimseye tercih edilmez, hak önce gelenindir.

Postaneler her ay toplanan gelirlerini Viyana'daki postaneye gönderirler.

III. Bölüm: Posta Çeşitleri (Yazma, s. 236-243).

Yukarıda da söz edildiği gibi Avusturya'da posta hizmetleri üç çeşittir: Mektup postaları, yük postaları, yolcu postaları.

Bunlardan mektup postalarının çalışmasıyla ilgili hususlar 24 madde olarak belirlenmiştir. (Yazma, s. 236-239). Buna göre her kentte bir postane kurulmuş buraya yöneticiler ve hizmetliler atanmıştır. Civar postaneler buraya bağlıdır, buralar mektupları kabul ederek bunların kabul tarihlerini ve alınan ücretleri bir deftere yazarlar. Sipariş mektubu adı verilen kıymetli mektuplar ve paketler ayrı defterlere yazılır, bu tür mektupların alınması verilmesi sırasında imzalı kâğıtlar verilir. Mektupların üzerine alıcının adı, ünvanı ve adresi yazılmalıdır. Mektuplar gidecekleri yer ve ülkelerin isimlerine göre tasnif edilerek yeni torbalara konur, her postanede gelen ve giden mektup postaları defterlere yazıldığı gibi o postaneden gönderilecek mektuplar gelen torbalar açılarak onlara konmayarak ayrı torbalara konur. Her postanede ne zaman, nereye posta gideceği önceden ilan edildiği için gelen posta arabaları belirtilen süreden fazla bekletilmez.

Dağıtılma kolaylığı olması için gelen mektuplar sahibinin baş harflerine göre, eğer başka ülkeden geliyorsa geldiği kentin isminin baş harfine göre tasnif edilerek ayrı çekmecelere konur. Mektupların taşınmasına çok önem verildiğinden bunlar yolcularla gönderilmediği gibi, mektuplar iyi muhafaza sağlayan torbalarda taşınır.

Mektup ve paketler iki fonttan ağır olursa sipariş mektubu statüsüne tabidir ve iki dirhemden (3.2 gr.) ağır olanlardan ayrı ücret alınır. Bir mek-

tuba iki kat ücret verilirse ona “Frenkoda” denir ki, bunlar alınır ve verilirken sipariş mektuplarının statüsüne tabîdir.

Avrupa devletlerinde posta işletmesinden önemli bir gelir sağlanır, ki, bu gelir devlete aittir.

İkinci tür, “Dericaste” denilen yük postalarıdır. İtalyanca’da buna “Farusade” postaları denir. Ticaretle uğraşanlar için yararlı olan bu postanın işlevi de 14 maddede belirtilmiştir. (Yazma, s. 239, 240). Buna göre bu postalar için malların alınıp kabulü için özel anbarlar yapılmıştır. Bu postalarda taşınacak malların 1.200 fonttan fazla olmaması gerekir. Taşınacak malın her fontundan (Kantarından) belirli bir ücret alınır. Taşınacak mallar sandıklara konularak bunlar mühürlenir ve taşımanın düzenli yapılması için her arabaya bir görevli verilir ve her menzilde arabalara dinlenmiş atlar koşulur. Gönderilen mallar içerisinde mücevher gibi değerli maddelerin posta yönetimine bildirilmesi gerekir. Kaybolan mallar üç gün içerisinde başvurulursa tazmin edilir. Yolcuların özel eşyaları 50 fonttan az olmak şartıyla ücretsiz taşınır.

Üçüncü tür ise “Estefate” denilen yolcu taşımayla ilgili postalardır. Bunun işleyişi de 16 maddede belirtilmiştir (Yazma, s. 240). Buna göre, bir yolcu yola posta arabasıyla çıkmışsa bununla devam etmek zorundadır, bundan vazgeçip dışardan at veya araba kiralayamaz. Yolcu her menzil için at başına 4.5 ve ayrıca sürücüye de 30 kroçer ücret verir. Her menzilhanede arabalara dinlenmiş atlar verilir ve arabaların bakımı yapılır. Yoldaki her türlü ihtiyaç sürücüler tarafından karşılanır. Önceden yer ayırtan yolcunun beklemeden rahat bir yolculuk yapma olanağı vardır.

Yolcu arabalarını kullanan sürücülerin özel giysileri, nişanları ve trampetleri vardır. Sürücüler bu trampetleri çalınca kent ve kale kapıları açılır, kaşvıklarda ve köprü başlarında kral bile olsa geçiş önceliği bunlara verilir.

IV. Fasıl: Bankalar (Yazma, s. 243-245)

“Bankalar“ para alış verişi yapılan yerler, “Banka kâğıdı“ ise, onunla alış veriş edilen ve para yerine geçen kâğıtlardır. Bunların belirli bir miktarı olmayıp piyasanın ihtiyacına göre mevcudu azalır veya çoğalır.

Banka kâğıtları Prusya hariç tüm Avrupa ülkelerinde kullanılmaktadır. Bunların içerisinde Rusya ve Fransa’ninkiler düşük, İngiltere ve Avusturya’ninkiler yüksek değerdedir.

Avusturya'nın iki çeşit banka kâğıdı vardır; bunlardan birisi halk tarafından kullanılan "Banka Kapitole" dir ki, şu anda piyasada bunun mevcudu 20 000 000'dur. Bu para piyasada değerini korumaktadır ve her keşimde eksiksiz olarak kabul edilir.

İkinci çeşit banka kâğıdı ise temessük (Senet) şeklindedir ki, bu dört kısımdır. Bunlardan biri bankaya yatırılan paraya üç ayda bir % 4 faiz veren ve alınıp satılabilen temessüklerdir. İkincisi bankalara yatırılan paralara altı ayda bir % 4 faiz veren "Proveçiyali Opelbahçıyan" denilen senetler, üçüncüsü tüm Avrupa ülkelerinde olan ve altı ayda bir faiz veren krala ait kâğıtlar, dördüncüsü ise Viyana'da maden senetleriyle ilgili olan banka kâğıtlarıdır.

Avusturya'da temessük alım satımı için özel bir büro kurulmuştur ki, buna "Borsa" adı verilir. Temessük almak ve satmak isteyenler buraya başvurur, böylece alım satım sağlanmış olur.

III. Fası: İstenbil ve Loterya (Yazma, s. 243, 244).

I. Bölüm: İstenbil İstenbil ülkedeki tüm senetlerin, veraset kâğıtlarının, kıymetli yazıların, ticaret defterlerinin, poliçelerin v.s'nin yazıldığı mühürlü ve değerli kâğıtlardır. Yazışmalar bununla yazılırsa ancak yasal olur, bunun dışındaki yazılan kâğıtların geçerliği olmaz.

İstenbilin kullanılmasının bir tarife ve ücreti vardır. Devlet bu kâğıtlardan 2 kroçerden, 2.5 fiyorente kadar ücret alır. İstenbilden Avusturya hazinesine yıllık 700 000 fiyorent gelir sağlanır.

II. Bölüm: Loterye (Loteri). Bu özel bir bürosu, yöneticisi, ministre ve kâtipleri olan bir oyundur. Loteryenin kralın sarayı yanında özel bir bürosu ve kentin çeşitli yerlerinde dükkânları vardır. Buna katılmak isteyenler 5, 6 gün önce bu dükkânlara gelerek beğendikleri bir numarayı ve kendi isim ve ünvanlarını büronun defterlerine yazdırırlar ve belirlenmiş olan ücreti verirler. Büroda birden doksana kadar rakamlar kâğıtlara yazılarak bunlar küçük torbalar içerisinde ayrı ayrı kutulara konur. Belirlenen günde katılanların önünde kutudan bir çocuğa beş rakam çektilir, bu rakamlar kazanan numarayı oluşturur, büro kazananlardan % 6 kâr alır. Yılda 30 kere oynanan ve Avusturya'nın çeşitli kentlerinde şubeleri olan bu oyunun merkezi Viyana'dadır.

IV. Fasıl: Avusturya'nın Geliri (Yazma, s. 244, 245).

Avusturya'nın yıllık geliri 69 431 500 fiyorenttir, ancak bir takım bilinmeyen fakat 2 500 000 tahmin edilen diğer gelirlerle birlikte bu bütçe 71 000 000 veya 73 000 000 Fiyorent tahmin edilmektedir. Avusturyalılar yıllık gelirlerinin 90 000 000 olduğunu söylerler ve bununla öğünürler.

Avusturya'nın çeşitli kaynaklardan gelirleri şu şekildedir (Yazma, s. 245).

Altın ve gümüş	:	5 000 000	
Demir	:	150 000	
Demir mamülleri	:	3 000 000	
Cıva	:	1 021 000	
Tuz	:	7 000 000	
Enfiye	:	3 200 000	
Gümrük	:	2 500 000	
İmalâthaneler	:	6 000 000	
Tütün	:	960 000	
Asker masrafı vergileri	:	3 000 000	
İtalyadaki arazilerden	:	4 000 000	
Piyezepazi, Breband arazileri	:	6 000 000	
Taşınmaz vergiler	:	14 000 000	
Malikâneler	:	1 500 000	
Şarap	:	1 500 000	
Baç	:	2 500 000	
Diğer rüsumat	:	7 000 000	
Macaristan'daki militer vakıf.	:	1 000 000	
Loterye	:	1 000 000	
Diğer loteryeler	:	2 000 000	
Posta gelirleri	:	400 000	
İstenbil	:	700 000	
		<hr/>	
		73 231 000	fiyorent

SONUÇ

Ebubekir Ratıb Efendi'nin ailesinin yapısı, düzeyi ve ilk eğitimi ile ilgili bilgiler yoktur. Fakat onun kişiliğinin şekillenmesinde esas faktörler, delikanlı iken geldiği İstanbul yaşamı, kadrosuna girdiği Amedi Odası'nın Osmanlı devlet bürokrasisindeki yüksek düzeyi, burada iken tanıştığı yerli ve yabancı kişiler, daha şehzadelikten beri imlâ öğretmenliğini yaptığı ve Fransa kralı ile mektuplaşmasını sağladığı III.Selim'in modernist düşünceleridir.

Ratıb Efendi işte kazandığı bu formasyonla Avusturya'yı, dolayısıyla Avrupa'yı değerlendirmiştir. Bu nedenle gerek yolculuk günlüğünde, gerek yazmış olduğu takrirlerde ve özellikle sefaretnamesinde iyi bir gözlemci, değerlendirmelerinde gerçekçi, tarafsız ve alımlıdır.

Geçtiği yerlerdeki dağları, ovaları, yolları, nehirleri, gölleri, yerleşim yerlerini, insanların yaşantılarını çok iyi bir biçimde yansıtmıştır. Yolculuğu sırasındaki izlenimleri, özellikle Avusturya'nın köy ve kent yaşamı, kurumları, madenleri, ticareti, gelirleri, hazinesi v.s. hakkındaki gözlemleri çok ayrıntılıdır. Gerçi ona bir zamanlar 28 Çelebi Mehmet Efendi'ninkine benzer elçilik ve Avrupa hakkında bilgi getirmek çift görevi verilmesi, Avusturya'da edinmiş olduğu dostlarının²⁰ yardımı, 1789 İhtilâli'nden sonra Osmanlı Devleti'nde Fransa'nın yerini almak isteyen Avusturya'nın bir takım kolaylıklar sağlamış olması, Ratıb Efendi'nin bu kadar detaya inmesine neden olmuştur. Ancak yine de bu kadar iyi gözlem takdir edilecek bir durumdur.

Ratıb Efendi Macarlar'ın samimî davranışları ve bir zamanlar Osmanlılar'a ait olan yerler karşısındaki her insanda olabilecek duygusallığının dışında değerlendirmelerinde genellikle gerçekçidir. Batı'ya küçüklük veya büyüklük duygularıyla, dolayısıyla peşin fikirlerle gelmemiştir. Hatta Avusturyalılar'ın elçilik heyetini daha kısa olduğu gerekçesiyle dağ bayır aşartıp ana yoldan götürmemelerini; çok istemesine rağmen Temeşvar, Budin (Buda) v.s. gibi yerleri ve kent kalelerini gezdirmemelerini Avusturya'nın iktisat politikasına ve Avrupalılar'ın stratejik yerlerini yabancılara göstermek istememelerine bağlayarak olayları ve insanları değerlendirmede

²⁰ Lewis, Ratıb'a, Viyana'da ünlü Joseph von Hammer'in yardım etmiş olduğunu yazıyor. Bkz. Bernard Lewis (çev. Metin Kıratlı) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1970, s. 58.

tarafsız davranır. Ayrıca Avusturyalılar'ın konukseverliğinden, diğer elçilere göre kendilerine ayrıcalıklı davrandıklarından söz eder.

İki toplum arasındaki düşün, kültür ve değer ölçüleri farklılığı, Ratıb Efendi'nin Batı'yı değerlendirmesinde doğal olarak etkili olmuştur. Avusturya'daki laik uygulamayı "İsa dininden eser kalmamış" diye yadırgarken, kadın-erkek eşitliğini ve kadınların özgürlüğünü "Erkeklerin karlılarına söz geçirememeleri" olarak yorumlar. Ancak bunlar kendisinin alışageldiği değer ölçülerinden çok farklı olmasına rağmen onları taasupla kınamamış, toplumun bir yaşam şekli olarak kabul etmiş, özellikle kadın-erkek ilişkilerinin somutlaştığı opera, tiyatro ve balolara defalarca gitmiş ve bu atmosferden pek hoşlanmıştı.

Ratıb Efendi Avusturya'daki düzenden beğeni ile söz etmiştir: Burada yönetim katı bir mutlakiyetçilik değildir, her kademedede kararlar görüşülüp tartışılarak verilmektedir, halk devlet için değil, devlet halk için vardır ve baş görevi de halkın refah ve mutluluğunu sağlamaktır. Modern bir devlet olmak için güçlü bir orduya, iyi bir düzene, dürüst ve bol maaşlı bürokratlara, iyi kullanılan dolu bir hazineye, sağlıklı ve kültürlü bir topluma gerek vardır. İşte bunları gerçekleştirmiş olan Avrupa, değer ölçüleriyle bir bütündür.

Padişaha sunduğu takrirleri ve sefaretnamesi III.Selim'in reform programının ana fikrini oluşturan Ebubekir Ratıb Efendi'de Batı imajı, genellikle olumludur.

EK. 1

EBUBEKİR RATİB EFENDİ'NİN YOLCULUK GÜNLÜĞÜ,
TAKRİRLERİ VE SEFARETNAMESİ

- E. 1250/1. Enderun-ı Hümayun Hazinesi'nden götürülecek hediyeler.
E. 1250/2. Götürelecek hediyelerin cinsi.
E. 1381/1. Götürülecek hediyelerin cinsi.
E. 1381/2. Ebubekir Ratib Efendi'ye verilen eşyalar.
E. 6700. Avusturya halkı, Fransız halkı, Avrupa ekonomisi.
E. 6700/1-10. Yolculuk takriri.
E. 6700/2.1. Avrupa ve Avusturya'nın askerî durumları.
E. 67/2.2. Avusturya'nın subay ve askerî durumu.
E. 6700/2. 3. Avusturya'da subayların durumu.
E. 6700/2. 4. Avusturya ordusunun süvari birlikleri.
E. 6700/2. 5. Avusturya ordusunun süvari birlikleri.
E. 6700/2. 6. Avusturya ordusunun askerî sınıfları.
E. 6700/3. 1. Avrupa devletlerinin donanmaları ve Osmanlı ile kıyası.
E. 6700/3. 2. Avusturya-İngiltere ittifakı.
E. 6700/3. 3. Fransız İhtilali, elçilerin durumları, Avrupa kral yönetimleri.
E. 6700/4. Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya, İspanya, İsveç savaşları.
E. 8530/1. 1. Rus ordusunun Avusturya'dan geçmesine izin verilmesi.
E. 8530/1. 2. Fransız İhtilali'nin Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya ve İsveç üzerindeki etkileri²¹.
Sefaretname²². İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Kitapları, no. 2235.

²¹ Bu takrir ve günlükler İstanbul Topkapı Sarayı Arşivi'ndedir.

²² Sefaretnamenin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshası kullanılmıştır. Diğer nüshaları için bkz. İstanbul, Fatih Millet Kütüphanesi, no. 845; İstanbul 501 (Flügel, 2 Saffer 1127).

BİBLİYOGRAFYA

- BABİNGER, Franz, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, s. 330.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, s. 88.
- CEVDET, Ahmet, *Cevdet Tarihi*, İstanbul, 1309, c. IV-VII.
- HAMMER, Joseph von, *Gesichte der Osmanischen Dichtkunts IV.*, Peşte, 1838, s. 418.
- , *Erinnerungen aus Meinem Leben*, Viyana, 1940, s. 25-27.
- KARAL, Enver Ziya, "Nizam-ı Cedid'e Dair layihalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, c. I/6 (Nisan 1942), s. 414-425; c. II/8 (Ağustos 1942), s. 104-111; c. II/11 (Şubat 1943), s. 342-351; c. II/12 (Mart 1943), s. 424-432.
- , *Selim III. 'ün Hattı-ı Hümayunları*, Ankara, 1946, çeşitli bölümler, Sefaretname, s. 31-34.
- , "La Transformation de la Turquie d'un Empire Oriental en un état Modern et National", *Cahiers d'Histoire Mondiale*, c. IV/2 (1958).
- KURAN, Ercümend, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, Ankara, 1970, s. 13, 21.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1970 çev. Metin Kıratlı, s. 58, 60.
- RESMİ, Ahmed, *Sefinet ül-Rüesa*, İstanbul, 1852, s. 136-141.
- SHAW, Stanford J., *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Cambridge, Massachusettes, 1971, s. 95-98.
- SÜREYYA, Mehmet, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, 1311, s. 346.
- TAHİR, Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, c. III. s. 188.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1956, s. 24.
- UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, 1968, s. 154-162.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Tosyalı Ebubekir Ratıb Efendi", *Bell.*, XXXIX/153 (1975), s. 49-76.
- VASİF, Efendi, *Vasıf Tarihi*, İstanbul, 1246, c. VI. s. 195, 196, 230, 231; c. VII. s. 45.

